

УДК 94 (477.4) : 37 (092) «1907-1921»

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2024.2.261>

Олександр Тригуб, Юрій Степанчук*

ЧОБОТАРСЬКА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА РЕМІСНИЧА ШКОЛА: СТОРІНКИ НЕВІДОМОЇ ІСТОРІЇ АГРАРНОЇ ОСВІТИ (1907–1921 РР.)

Анотація: *Історія професійної освіти на Поділлі, без перебільшення, залишається у колі малодосліджених проблем історичної науки. Саме тому автори поставили своєю метою розкрити на основі архівних документів становлення та дорадянський розвиток Чоботарської нижчої сільськогосподарської ремісничої школи імені М.С. Іваніни (с. Чоботарка, нині – с. Заболотне), яка ще не знайшла свого належного висвітлення.*

Чоботарська ремісничка школа постала у 1907 р. внаслідок ініціативи місцевого селянства, яке бажало дати дітям безкоштовну освіту з професійним ухилом. Ключова роль в її відкритті та початковому фінансуванні належала заможному селянину Максиму Степановичу Іваніні. Офіційне відкриття школи відбулося 20 грудня 1907 р. Фінансування школи здійснювала держава, губернське та повітове земство, чоботарська сільська громада. Школа мала три відділення: столярно-токарне, слюсарсько-ковальське та сільськогосподарське. При цьому сільськогосподарський профіль з'явився лише у 1911 р. і мав другорядне значення, тобто школа була, насамперед ремісничою. Термін навчання учнів був чотирирічним. Усі учні навчалися в одному класі, а розподіл по професіям відбувався в 2-3 класах.

Не дивлячись на позитивну динаміку свого розвитку – побудову власної будівлі, швидке поповнення майстерень устаткуванням і бібліотеки літературою, школа мала і певні вади. Так, школі були притаманні швидкоплинність викладачів і службовців та певна несталість учнівського контингенту. Якщо факт залишення учнями навчання легко пояснити – сімейні обставини, неуспішність у навчанні тощо, то швидку зміну викладачів пояснюємо важкими умовами життя у сільській місцевості та прагненням викладачів знайти місце у містечках і містах.

Попри усі труднощі часів Першої світової війни та Української революції, радянсько-польської війни та післявоєнної руйнації, навчальному закладу вдалося встояти і він до сьогодні готує фахівців для економіки подільського регіону.

Фінансування. *Стаття підготовлена за результатами фундаментального дослідження «Соціокультурний простір України другої половини XIX – першої третини XX ст.: селянський світ» (номер державної реєстрації: 0123U101600) за підтримки Міністерства освіти і науки України.*

Ключові слова: *аграрна освіта, ремісничка освіта, Подільська губернія, Ольгопольський повіт, Чоботарка (Заболотне), сільськогосподарська школа, ремісничка школа, освіта селян, професійна освіта*

* Тригуб Олександр Петрович – доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського національного університету імені Петра Могили (Миколаїв, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0610-1702>; e-mail: alextrigub@ukr.net

Степанчук Юрій Степанович – доктор історичних наук, доцент кафедри історії України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6693-1463>; e-mail: iipepp@ukr.net

Вступ. Україна має довгу історію сільськогосподарського виробництва та розвитку сільських територій. Натомість, не дивлячись на це, аграрній освіті на українських землях практично не приділялося належної уваги, адже перші навчальні заклади з'явилися лише у кінці 18 ст. При цьому спроби відкриття перших освітніх інституцій не можна назвати вдалими, адже і в середині 19 ст. їхня кількість в українських губерніях обчислювалася одиницями. При цьому роль сільськогосподарської освіти в сучасній Україні надзвичайно важлива, особливо в контексті сучасних викликів і завдань, які, у тому числі, передбачають і реформування усіх ланок освітнього процесу в країні. Почасті «реформатори» частково або повністю ігнорують вітчизняний досвід діяльності професійних навчальних закладів у минулому, що, на наше глибоке переконання, є величезною помилкою, яка призводить до циклічності розвитку освітньої галузі, повторення минулих помилок і неприродне насаджування зарубіжного досвіду на українські реалії. Усе це спонукало авторів звернутися до минулого досвіду відкриття та діяльності сільськогосподарських шкіл та училищ в Україні, показавши його на прикладі Чоботарської нижчої сільськогосподарської ремісничої школи імені М.С. Іваніни. Отже, *метою статті* є реконструкція дорадянської історії вказаної школи, показавши її заснування, діяльність і результати у підготовці майбутніх фахівців аграрного сектору.

Історіографія питання. Історія аграрних навчальних закладів на українських теренах до сьогодні перебуває у колі малодосліджених проблем історичної науки, а в межах Подільської губернії цю тематику взагалі можна віднести до фактично недосліджених. При цьому необхідно відзначити, що загальні аспекти проблеми розвитку сільськогосподарської освіти у Російській імперії мають досить солідну історіографію – радянську, російську й українську (без урахування імперської літератури, яка носила практичний характер, тобто виступала довідниками з наявних освітніх закладів, або ж аналізувала успіхи та недоліки освіти в цілому, прагнучи згенерувати практичні рекомендації з її покращення).

Українська історіографія доби незалежності почалася дисертацією С.Г. Улюкаєва¹, де розкрито загальноукраїнський аспект розвитку сільськогосподарських навчальних закладів через історико-педагогічний дискурс. Загальноукраїнське тло підготовки фахівців аграрної галузі у досліджуваний період також розкрито у дисертації К.М. Гавриленко². Натомість, незважаючи на досить солідне історіографічне надбання, професійні навчальні заклади Подільської губернії практично залишилися поза увагою дослідників. Загальні тенденції поширення аграрних знань у регіоні прослідкували І.М. Завадська³, О.С. Каденюк⁴, О.Ф. Кошолоп⁵. На жаль, сільськогосподарські навчальні заклади у зазначених авторів згадуються лише побіжно, або ж взагалі декількома рядками.

¹ Улюкаев С.Г. Содержание и обучение в низших сельскохозяйственных учебных заведениях Украины (1883-1916 гг.): Дис... канд. пед. наук. Киев, 1994. 220 с.

² Гавриленко К.М. Професійна підготовка фахівців аграрної галузі в Україні (кінець XIX – початок XX століття): дис... к. п. н. Київ, 2017. 296 с.

³ Завадська І.М. Поширення сільськогосподарських знань на Поділлі (1890-1914 рр.). *Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наукових праць*. 2009. Т. 13. С. 78-82.

⁴ Каденюк О.С. Шляхи та методи впровадження сільськогосподарських знань на Поділлі у другій половині XIX – початку XX ст. *Вісник аграрної історії: збірник наукових праць*. 2013. № 4-5. С. 9-16.

⁵ Кошолоп О.Ф. Розвиток системи професійної освіти на Поділлі наприкінці XIX – початку XX ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*. 2009. № 29. С. 221-227.

Певне висвітлення отримав провідний навчальний заклад аграрного профілю на Поділлі – Гуменська практична школа садівництва та сільського господарства. Її історичний поступ показали у своїх публікаціях О. Воловик⁶, В. Колесник⁷, В. Гребеньова⁸, О. Тригуб і Ю. Степанчук⁹. Разом з тим, інші аграрні навчальні заклади Подільської губернії так і залишилися у небутті історичної науки, що й спонукало авторів звернутися до зазначеної у вступі мети.

Заснування школи. Село Чоботарка Ольгопольського повіту (нині – с. Заболотне Тульчинського району Вінницької області, а до 2020 р. – Крижопільського району) розташоване неподалік мальовничого подільського містечка Крижопіль. Сучасна назва, яку Чоботарка отримала у 1929 р., отримана на честь відомого епідеміолога Данила Заболотного, який народився у селі. На початку 20 ст. в Чоботарці було 412 дворів і 1940 мешканців, працювало 13 вітряків і 3 олійниці¹⁰. Більшість населення було неписьменним і однокласна сільська школа, яку відвідувало зо два десятка дітей, не могла задовольнити місцевих потреб в освіті. Тим більше, що місцеве сільське господарство, яке переважно орієнтувалося на вирощування цукру для Соколівського цукрового заводу поміщиків Бжозовських (Бржозовських), потребувало як професійних аграрників, так і ремісників.

У 1904 р. серед активу села виникла ідея відкриття професійного навчального закладу – сільськогосподарської школи із столярним і ковальським відділеннями. 16 січня 1904 р. на сільському сході селяни вирішили підтримати ідею та виділити кошти на утримання школи¹¹. Головою ініціативної групи було обрано заможного селянина с. Чоботарки Максима Степановича Іваніну. Ключове питання, яке потребувало вирішення, це було фінансування та підтримка проєкту зі сторони сільської громади. 3 лютого 1905 р. М.С. Іваніна отримав від попечителя Київського учбового округу лист, де зазначалося, що для «остаточного вирішення питання про відкриття сільськогосподарської ремісничої школи необхідне було рішення громади про відведення для потреб школи ораної землі та встановлення ступеня матеріальної участі громади у тимчасових і постійних витратах на облаштування й утримання цієї школи»¹². 20 лютого 1905 р. на сільському сході селяни постановили: 1) виділити 12 десятин орної землі на «лісках», що прилягала до лісу пана Бржозовського; 2) залишити без змін рішення про участь громади у фінансуванні школи

⁶ Воловик О. Сільськогосподарська школа в с. Гуменне Вінницького повіту (1902-1911). *Тези доповідей і повідомлень 19 Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції 18 лютого 1999 р.* Вінниця, 1999. С. 31-33.

⁷ Колесник В. Подільське товариство сільського господарства і сільськогосподарської промисловості, 1896-1918: історичний нарис. Вінниця: Розвиток, 2007. С. 82-92.

⁸ Гребеньова В. Будинок практичної школи садівництва та Подільського товариства сільського господарства як об'єкт пам'яткоохоронної діяльності. *Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження: матеріали ХХІХ Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, 6-7 верес. 2018 р.* Вінниця, 2018. С. 189-194.

⁹ Тригуб О., Степанчук Ю. Сільськогосподарська освіта на Поділлі на початку 20 ст. (на прикладі школи у с. Гуменному). *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI.* 2024. Vol. 7. P. 7-24. DOI: 10.26693/ahpsxxi2024.07.007

¹⁰ Коношевська Є.С., Поліщук В.Я. Заболотне. Тронько П.Т. (ред.). *Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область.* Київ: Інститут історії академії наук УРСР, 1972. С. 343.

¹¹ Центральний державний історичний архів у м. Києві (ЦДІАК). Ф. 707. Оп. 227. 1904 р. Спр. 73 «Об учреждении в с. Чоботарка Ольгопольского у. сельскохозяйственной школы со столярным и кузнечным отделениями». 275 арк.

¹² Держархів Вінницької області (ДАВО). Ф. 338. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 131-131зв.

(мова йде про виділення громадою на потреби школи 614 руб. щорічно). При цьому селянство просило звільнення від плати за навчання для своїх дітей, виділення саджанців фруктових дерев із шкільного розплідника та, за можливості, залучення чоботарських селян до будівництва будівлі для школи¹³.

У свою чергу на будівництво школи та її обладнання 20 000 руб. пожертвував особисто М.С. Іваніна, земське зібрання Подільської губернії виділило 22 000 руб. (рішення Губернського комітету у справах земського господарства від 13 вересня 1905 р.), державна скарбниця виділила 13 709 руб. 80 коп., а поміщик Бржозовський надав 3 десятини власних земель, що у сумі з громадськими землями складало 17 десятин¹⁴.

Офіційне відкриття школи відбулося 20 грудня 1907 р. на основі Статуту нижчих ремісничих шкіл, затвердженого 31 січня 1900 р. Міністром народної освіти. При цьому остаточне затвердження статуту школи, його штатів і бюджету відбулося лише 3 липня 1908 р.¹⁵, після позитивного рішення Державної думи 13 червня того ж року¹⁶. Тоді ж було зараховано перший набір учнів у складі 23 осіб (детальніше про учнівський контингент дивіться далі).

Фінансування та матеріальна база навчального закладу. Фінансування школи було змішаним і складалося: а) державне фінансування по відомству Міністерства народної освіти¹⁷; б) допомога Подільського губернського земства; в) допомога від Чоботарської сільської громади (до 1914 р.); г) прибуток від господарської діяльності школи; д) пожертви; е) стипендіальні програми від земства¹⁸. Учні навчалися у школі безкоштовно.

На 1 10.1910 р. бюджет школи складався з наступних сум: державне фінансування – 4663,1 руб. та внесок чоботарської громади – 614 руб.; усього – 5277,1 руб.¹⁹ У 1913 р. надходження із скарбниці та земства склали 5502 руб. 97 коп., і додатково 836 руб 44 коп. – надходження від продажу виробів шкільних майстерень²⁰. У 1916 р. надходження школи склали: державне фінансування – 6081 р. 57 коп., земство – 614 руб., спеціальні кошти школи – 435 руб. (усього – 7130 руб. 57 коп.), виручка від продажу продуктів шкільної ферми та виготовлених учнями виробів – 2075 руб. 02 коп.²¹ (про останнє надходження детальніше дивіться далі у підпункті «Навчальний процес і практична підготовка»). З 1912 р. учні могли розраховувати на три стипендії, які були запроваджені Ольгопольським

¹³ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 131зв.-132.

¹⁴ Отчет по отделу народного образования за 1913 год. Каменец-Подольск: Электр. типо-литография Подольского губернского правления, 1914. С. 35-36.

¹⁵ Свод постановлений Подольского губернского земского собрания по народному образованию. Август 1911 – май 1914 гг. Каменец-Подольск: Электрическая типо-литография Подольского губернского правления, 1914. С. 17.

¹⁶ Государственная Дума. Петербург, 13.VI. Южный край (Харьков). 1908. 14 (27) июня (№ 9410). С. 2.

¹⁷ На відміну від більшості навчальних закладів аграрного профілю, які підпорядковувалися Головному управлінню землеробства та землеустрою, Чоботарська школа була багатопрофільною із наголосом на ремісництві, тому за статутом підпорядковувалася Міністерству народної освіти (МНП).

¹⁸ Гуменская практическая школа садоводства и сельского хозяйства. *Экономический листок*. 1912. № 19. С. 6-23. С. 6.

¹⁹ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 169-170.

²⁰ Отчет по отделу народного образования за 1913 год... С. 36.

²¹ ЦДІАК. Ф. 707. Оп. 300. Спр. 254. Арк. 26.

повітовим земством для найбідніших учнів Чоботарської школи²², а вже на початок 1917 р. у школі було 2 стипендіати від губернського земства, які отримували по 100 руб. на рік, і 8 – від Ольгопольського повітового земства, які отримували по 50 руб. на рік²³.

Відповідно до бюджету 1910 р. кошти зі скарбниці розподілялися наступним чином. Заробітна плата: завідувачу школу – 700 руб. за завідування та 420 – додатково за викладання, майстру-техніку, керівнику робіт другого відділення (він же помічник завідувача школи) – 500 і додатково за уроки – 310, викладання Закону Божого – 150, викладання російської мови, арифметики та загальноосвітніх предметів – 300, підмайстрам – 600 руб. На господарські потреби й інші видатки – 600 руб., навчальні посібники та бібліотека – 200, придбання обладнання, матеріалів та інструментів – 800, лікарська допомога учням – 90. Загалом виділялося 4642 руб.²⁴ Як бачимо, сума, яка виділялася скарбницею за загальноросійським бюджетом на одну школу в цілому мало відрізнялася від тих коштів, які отримувала школа.

У 1908 р. Подільський губернський комітет у справах земського господарювання прийняло рішення про взяття з другої половини 1908 р. на свій рахунок видатків селянських громад на утримання початкових шкіл. У результаті Чоботарська сільська громада відмовилася від внеску у розмірі 614 руб. на утримання сільськогосподарсько-ремісничої школи і в 1913 р. загальний борг досяг 2149 руб. Зрозумівши безнадійність погашення боргу та подальшого фінансування школи зі сторони сільської громади, Подільське губернське земське зібрання на засіданні 19 грудня 1913 р. вирішило виплачувати вказану суму із губернського земського збору, починаючи з 1 січня 1914 р. При цьому виплатити наявний борг земство відмовилося²⁵.

На 1 січня 1909 р. школа розміщувалася у 6 найманих приміщеннях²⁶. Лише в 1909 р. було дозволено розпочати будівництво спеціальної будівлі для школи і для цього було надано державний кредит у розмірі 4000 руб.²⁷, а у вересні переведено в депозит для потреб будівничої комісії виділені М.С. Іваніною кошти у розмірі 20 тис. руб.²⁸ У серпні 1911 р. будівля школи була завершена²⁹.

У січні 1909 р. ледь не згоріло приміщення слюсарної майстерні, де невдало було облаштовано піч – балки стелі впиралися у димову трубу, перегрілися та зайнялися. У результаті шкільна рада прийняла рішення побудувати власне тимчасове приміщення з трьох кімнат – клас і дві майстерні – столярна та слюсарна³⁰. На 1914 р. школа розміщувалася у власних будівлях, як повідомляло земство, «міцних і зручних»³¹.

На початку 1917 р. завідувач школи Г.В. Трухін так описував будівлю школи: «Будівля

²² ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 54зв.

²³ ЦДІАК. Ф. 707. Оп. 300. Спр. 254. Арк. 31.

²⁴ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 191зв.

²⁵ Отчет по отделу народного образования за 1913 год... С. 36; Свод постановлений Подольского губернского земского собрания по народному образованию... С. 17-18.

²⁶ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 161-164, 167-168, 173-174.

²⁷ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 98-99, 106, 114.

²⁸ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 152.

²⁹ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 42.

³⁰ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 8-8зв.

³¹ Отчет по отделу народного образования за 1913 год... С. 36.

школи, необхідно визнати, добра, але що стосується її внутрішнього благоустрою, то необхідно побажати ще багато чого. Нагальною необхідністю для благоустрою будівлі потрібне облаштування теплих клозетів (нині немає ніяких) та умивальних кімнат верхнього та нижнього поверхів школи. Потім необхідно влаштувати другі сходи при спуску з верхнього поверху школи в нижній на випадок пожежі. Тепер є одні кам'яні сходи і потрібно влаштувати другі, хоча б дерев'яні.

Крім того, все ж бажано було б влаштувати водопровід... Подачу води можна направити наявним двигуном за допомогою насоса. Криниця ж знаходиться в 10 сажнях від шкільної будівлі. При влаштуванні водопроводу можна було б більш технічно повністю влаштувати клозети й умивальники»³². Як бачимо, плани у молодого (при призначенні на посаду йому було усього 26 років) й завзятого завідувача були досить прогресивні, але так і не були реалізовані, адже країна стояла на порозі революції.

«Великим мінусом для шкільного життя», як відмічав у своєму звіті згадуваний завідувач Г.В. Трухін, була відсутність гуртожитку. У середньому 60% учнів були приїжджими та потребували місця проживання, яке знаходили «на квартирах» у місцевого селянства (мабуть останні були не проти, адже отримували від цього хоч і невеликий, але стабільний додатковий дохід). Головну проблему завідувач вбачав у том, що «важко у таких умовах вести справу виховання, коли учні являються лише гостями школи, систематично запізнюються на уроки та практику...»³³. Будівництво гуртожитку, на думку завідувача, вирішило б і питання з їдальнею, яка була відсутня.

На початок 1917 р. шкільний комплекс включав: будівлю школи, будинок під квартири службовців, скотний двір і конюшню, молочарню, льодовню та сарай, які були огорожені парканом.

Активно школа поповнювала і матеріальну базу. Лише в 1909 р. школа замовила інструменти для ручної праці у київського торгівельного підприємства «Ручной труд», яке спеціалізувалося на поставці різних інструментів для облаштування майстерень з ручної праці у навчальних закладах. Тоді ж у Акціонерного товариства торгівлі технічними виробами «Братья К. и А. Вюрглер» було придбано свердлильний і ручний стругальний станки³⁴. А в 1910 р. у цієї ж компанії було придбано два стругальний, чотири токарних і два дерево-токарних станка, 20 слюсарних кованих тисків та інше обладнання й інструменти на загальну суму 3485 руб. 33 коп.³⁵.

З відкриттям сільськогосподарського відділення школа почала активно формувати відповідну матеріальну базу. Вже на початку 1912 р. школа купила олійницю, плуги, культиватор, серпи, сіялку, садовий інструмент і т.д.³⁶ Далі з'явилися четверо коней, корова, були закуплені корма, посадочний матеріал для саду та городу тощо.

5 березня 1908 р. педагогічна рада прийняла рішення про будівництво ковальської майстерні, для якої вирішили просити земельну ділянку у чоботарської громади³⁷.

³² ЦДІАК. Ф. 707. Оп. 300. Спр. 254. Арк. 35.

³³ ЦДІАК. Ф. 707. Оп. 300. Спр. 254. Арк. 18.

³⁴ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 58-59.

³⁵ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 27.

³⁶ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 58-58зв.

³⁷ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1зв.-2.

У 1912 р. в новій будівлі була облаштована шкільна бібліотека та кабінет фізичних і природничих наук. Але на початок 1914 р. вони мали досить бідне наповнення й тому «викладання відповідних предметів значно ускладнювалося». Педагогічна рада 7 січня 1914 р. зазначала: «Особливо складно викладати природничі науки – спеціальні сільськогосподарські предмети та допоміжні до них, як-то: природознавство, ботаніка, зоологія тощо, оскільки відсутній мікроскоп, який потрібно вважати необхідним і постійним засобом при вивченні зазначених предметів». У результаті було прийнято рішення про купівлю мікроскопа з усім приладдям до нього³⁸.

Таким чином, школа протягом першого десятиліття свого існування (1907-1917) постійно покращувала стан матеріальної бази, поліпшуючи загалом шкільний комплекс, поповнюючи майстерні інвентарем, закупаючи до бібліотеки навчальні посібники та художню літературу, а з відкриттям сільськогосподарського відділення стала формувати матеріальну базу даного напрямку підготовки. На 1 січня 1917 р. балансова вартість майна школи оцінювалася в 73 963 руб. 47 коп.³⁹

Навчальний процес і практична підготовка. Класні заняття в школі тривали з 15 серпня (інколи, в залежності від польових робіт, початок навчального року відсувався на 01, або ж 15 вересня) до 15 червня (з перервою на різдвяні канікули з 23 грудня по 6 січня), потім проводилися екзамени та розпочиналася практика. У школі викладалися такі предмети, як Закон Божий, російська мова, арифметика, рахівництво, креслення, малювання, технології ремесла, слюсарне та столярне ремесла⁴⁰.

На 1911-12 н.р. предмети були розподілені наступним чином: завідувач школи викладав фізику, ботаніку, зоологію, природознавство та землеробство, рахівництво; майстер-технік столярного відділення – малювання, креслення і технології; майстер-технік слюсарного відділення – креслення та технології; вчитель російської мови й арифметики в усіх класах; заочник викладав Закон Божий в усіх класах⁴¹. У зв'язку з періодичною відсутністю тих чи інших викладачів, тим хто залишився приходилося викладати невластиві їм предмети, що не покращувало рівень викладання.

На момент відкриття школа мала два відділення – столярне та слюсарне з 4-ма класами підготовки⁴². Виходячи з розкладу уроків для школи, якісь спеціалізовані предмети по сільському господарству у 1907-10 рр. в школі були відсутні. З 1911 р. було відкрито третє – сільськогосподарське – відділення і почато викладання фізики, ботаніки, зоології, землемірства, садівництва, городництва, тваринництва, бджільництва, природознавства та землеробства тощо. Щоденно учні мали по 4-5 уроків тривалістю в 55 хвилин, з 8⁰⁰ до 16⁰⁰. При цьому більшу частину начального часу віддавалося на заняття у майстернях.

Отже, Чоботарська нижча сільськогосподарська ремісничка школа (при цьому на кутовому штампі «сільськогосподарська» відсутнє), тобто школа була ремісничою, але мала сільськогосподарське відділення, яке не діяло до 1911 р. З 1912 р. у назві все частіше фігурує варіант «Чоботарська нижча сільськогосподарська ремісничка школа». З 1908 р. у

³⁸ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 55зв.-6.

³⁹ ЦДІАК. Ф. 707. Оп. 300. Спр. 254. Арк. 28.

⁴⁰ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 108-109.

⁴¹ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 43-43зв.

⁴² ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 161-164, 167-168, 173-174.

документах і друкованих виданнях вказується, що школа отримала назву на честь свого благодійника – М.С. Іваніни. Таким чином, повна назва навчального закладу, яка сформувалася протягом перших років розбудови школи звучить наступним чином – Чоботарська нижча сільськогосподарська реміснична школа імені М.С. Іваніни.

До школи зверталися за досвідом організації навчального процесу. Так, 28 березня 1909 р. завідувач Мринської нижчої ремісничої школи (Ніжинський повіт Чернігівської губ.) звернувся до чоботарського колеги з проханням поділитися досвідом організації сільськогосподарського відділення: повідомити кількість землі під фермою; розділи сільського господарства та ремесла, які вивчаються учнями; навчальний план і розподіл занять у школі; розподіл обов'язків між завідувачем і майстрами-технологами; короткі програми з предметів, що вивчалися у школі; порядок розподілу учнів по спеціальностям⁴³. Звертався із цим проханням і завідувач Спаської нижчої ремісничої школи Тамбовської губернії⁴⁴. Ймовіріше за все, завідувач змушений був відписатися прохачам, що він таких матеріалів не має, оскільки так воно й було. Перші концептуальні проекти сільськогосподарської освіти (без навчальних планів і т.п.) з'явилися лише в кінці 1910 р., а в 1911-12 рр. отримали своє практичне втілення як на папері, так і в житті.

Лише на початку 1910 р. керівництво поставило на порядок денний організацію третього відділення школи – сільськогосподарського. 20 березня 1910 р. відбулося засідання шкільної ради за участі повітового агронома Ольгопольського повіту Ніколая Степановича Філіппова. На ньому було сформовано кошторис організації усіх трьох відділень: сільськогосподарського – 2777 руб. 15 коп., слюсарно-ковальського – 6316 руб. 75 коп. і столярно-токарного – 650 руб. 95 коп.⁴⁵ Пізніше, на вимогу МНП, на сільськогосподарське відділення було додатково виділено ще 700 руб.

Планувалося організувати господарство з полеводства на основі чотирипільної сівозміни з п'ятим запільним трав'яним клином, як найбільш підходящий для південних повітів Подільської губернії. Для виконання робіт закуплялося чотири коня, а для господарства чотири корови.

Навчання планувалося за наступною схемою: при вступі учень обирав собі ремесло на власний розсуд – слюсарно-ковальське, або столярно-токарне, якому і повинен навчатися усі 4 роки. Вивчення ж сільського господарства повинно бути обов'язковим для усіх учнів школи та відбуватися паралельно з освоєнням обраного ремесла теж чотири роки. При цьому головна увага повинна бути звернена, як у ремеслі, так і в сільському господарстві, на практичні заняття, які важливіші для нижчих шкіл. Головною метою проголошувалася підготовка досвідчених сільських господарів, які можуть самостійно проводити усі господарські роботи як у галузі полеводства, так і в інших⁴⁶.

Натомість, до кінця 1910-11 навч.р. так і не вдалося реалізувати вказані плани. У результаті, 27 червня 1911 р. шкільна рада прийшла до наступного висновку: позаяк на сьогодні агронома – завідувача школою немає, і не мається ні кошторису, ні плану робіт, то

⁴³ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 56.

⁴⁴ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 139.

⁴⁵ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 16.

⁴⁶ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 21-22.

«залишити це питання до призначення завідувача школи – спеціаліста агронома»⁴⁷. Але вже на початку липня школа отримала нового завідувача й 1911-12 н.р. розпочався з відкриття третього відділення – сільськогосподарського⁴⁸.

У перший же рік по відкритті сільськогосподарського відділення були проведені польові роботи, які заклали початок аграрній освіті у навчальному закладі. Планувалося здійснити наступний обсяг робіт: 1) оранка усієї польової землі площею майже 10 десятин; 2) глибока оранка під огорог; 3) розбити плодовий сад і викопати ями під посадку дерев навесні; 4) навести лад у старому саду (розчистка, обрізка, обмазка та перекопка землі); 5) навколо шкільної будівлі висадити дерева⁴⁹.

Спостерігалися в школі проблеми з учительським контингентом, який не був сталим і постійно змінювався (детальніше див. наступний підрозділ). Звільнення викладачів посеред навчального року приводило до того, що деякі предмети не викладалися тривалий час. Яскравим прикладом є звільнення завідувача школи Г. Кондратьєва, які викладав спеціальні предмети сільськогосподарського циклу, 1 листопада і, не знайшовши заміни, педагогічна рада змушена була перевести учнів у наступний клас без атестації та викладання по цим предметам⁵⁰. Зрозуміло, що це не сприяло високому рівню знань учнів.

Ще гірша ситуація склалася у 1916 р., коли більшість викладачів була мобілізована до військового відомства, що призвело до того, що занять професійного напрямку взагалі не було й учні 2-го та 3-го класів були залишені на повторний курс⁵¹.

Школа видавала випускникам атестати підмайстрів⁵². Після трьох років роботи у виробничій майстерні, або в майстернях ремісничих чи технічних навчальних закладів, з яких не менше одного року в якійсь одній майстерні, підмайстер мав прав, досягнувши 21 року, просити про надання йому звання майстра. У такому разі до школи надавалися атестат про отримання ремісничої освіти на звання підмайстра та свідоцтво про трирічну роботу у майстерні за фахом. Якщо педагогічна рада визнавала прохання підмайстра задовільним, то він отримував атестат на звання майстра «з усіма правами і привілеями, які мали майстри, зо отримали звання від ремісничої управи»⁵³. Прикладом цього може служити прохання випускника школи Григорія Андрійовича Паламарчука, який у 1911 р. закінчив слюсарне відділення і в лютому 1915 р. звернувся до шкільної ради про присвоєння йому звання майстра. До ради він надав пакет документів: атестат Чоботарської школи, два свідоцтва про практичну діяльність на заводі у Кременчуку та в якості слюсарно-ковальського підмайстра у Кам'янець-Подільській нижчій ремісничій школі. Але термін практичної діяльності, на думку ради, виявився недостатнім для отримання звання майстра і Г.А. Паламарчуку було відмовлено. У травні прохач знову подав заяву з оновленим свідоцтвом про практичну діяльність і отримав бажаний атестат майстра⁵⁴.

Зверталися до учнів школи і з комерційними замовленнями. Наприклад, 3 березня 1909 р. до завідувача школи звернувся директор Будейського однокласного народного

⁴⁷ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 36зв.

⁴⁸ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 40.

⁴⁹ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 44.

⁵⁰ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 91зв.-92.

⁵¹ ЦДІАК. Ф. 707. Оп. 300. Спр. 254. Арк. 9.

⁵² ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 95.

⁵³ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 95зв.

⁵⁴ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 45зв.-46, 52-52зв.

училища⁵⁵ з проханням виготовлення класних парт і шкільних дощок «за таким зразком, як Ви підготували для Кодимського народного училища» (тобто училище вже успішно виконувало подібні замовлення)⁵⁶. 26 березня 1909 р. замовлення на двомісні парти надійшло від церковнопарафіяльної школи с. Юліамполь Ямпольського повіту Подільської губернії. При цьому завідувач школи, свящ. А. Базілевич зазначив, що у тому разі, якщо «зроблена Вами лавка буде задовольняти усім вимогам гігієни і попечитель ц.пр. школи с. Юліамполя, доктор Царюк залишиться задоволений зразком», то після цього буде зроблене замовлення на інші парти та шафи⁵⁷. Згідно кошторису на 1912 р. школа отримувала від продажу учнівських виробів бл. 900 руб. на рік, з яких 30% від чистого прибутку нараховувалося учням від проданих виробів і робіт-замовлень⁵⁸, а в 1913 р. дохід від замовлень вже сягав 1900 руб.⁵⁹

Разом з тим, така співпраця не завжди була успішною для училища, що було пов'язано із безвідповідальним ставленням учнів і, ймовірно, майстрів-техніків до виробничого процесу. Яскравим прикладом слугує ситуація, яка виникла із замовленням Ольгопольської лікарні, яка у 1909 р. замовила виготовлення ліжок для хворих. Отримавши замовлення, Комісія лікарні визнала «ліжка незадовільними» і, як результат, ціну завищеною. Для вирішення конфлікту школі було запропоновано нижчу ціну – замість 10 руб. – 7,5 руб. Але, при цьому було зроблено зауваження, що у тому разі якщо й інші замовлення будуть зроблені «так недбало», то лікарня буде відмовлятися від послуг школи⁶⁰.

Навчальний заклад брав участь у багатьох виставках. Серед документів архіву присутнє листування та запрошення від інспектора народних училищ Подільської губернії про обов'язкову участь ремісничої школи в «Обласній виставці дрібної промисловості, нижчої професійної освіти та сільського господарства...», що проходила у 1909 р. в Казані⁶¹. А 25 червня 1913 р. газета «Киевлянин» повідомляла про участь школи у Всеросійській виставці у Києві: «Чоботарська нижча сільськогосподарська ремісничка школа представила на виставку низку виробів своїх учнів. На окремій дошці розміщені слюсарні роботи учнів – гайкові ключі різних систем, молотки різного призначення, труборізки, циркулі, кронциркулі й інші подібні технічні приналежності.

Те ж училище експонує низку задовільно виконаних креслень, декілька предметів домашньої обстановки, що виготовлені учнями, особливо ретельною обробкою не вирізнялися, і декілька сільськогосподарських знарядь, виготовлених також учнями (віялка, борона й ін.)»⁶². Бачимо цікаве зауваження кореспондента про недбале виготовлення домашніх меблів, що вже згадувалося як недолік у приватних замовленнях.

Натомість, не дивлячись на вказані негаразди, кількість замовлень для шкільних майстерень постійно зростало. 12 лютого 1912 р. завідувач школи доповідав, що до школи

⁵⁵ Село Будеї Ольгопольського повіту Подільської губернії, зараз – Подільський район Одеської області. – *Прим. авт.*

⁵⁶ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 36.

⁵⁷ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 52, 67.

⁵⁸ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 65зв.

⁵⁹ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 82зв.

⁶⁰ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 83-83зв.

⁶¹ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 8-32, 84.

⁶² Всеросійская выставка в Киеве. *Киевлянин*. 1913. 25 июня (№ 173). С. 3.

надійшло багато термінових замовлень по столярній майстерні і вже на середину лютого загальна сума замовлень сягала 400 руб. (при цьому середня сума річного надходження від замовлень розраховувалася у 600 руб). У зв'язку з цим було піднято питання про найм в якості практикантів колишніх випускників школи, які б допомогли опанувати увесь обсяг замовлень⁶³.

Практикувала школа в якості навчально-виховного засобу екскурсії старших учнів. 16 травня 1913 р. педагогічна рада школи прийняла рішення направити групу з 15 учнів на чолі з майстром М. Лосевим на екскурсію до Києва. Для екскурсантів було виділено 175 руб. на тиждень із спеціальних коштів школи на проїзд, здійснення екскурсій, ночівлю та харчування із розрахунку 10 руб. на учня і 25 руб. на керівника групи. До програми поїздки входив огляд визначних пам'яток міста, відвідування Всеросійської виставки, заводів і майстерень⁶⁴.

Характеристика учнівського контингенту. До школи приймалися хлопці, не молодші 13 років, які закінчили однокласні або двокласні народні училища. Після повного набору (4 класи) у школі навчалося у середньому 50 учнів щорічно.

Таблиця 1.

Динаміка учнів Чоботарської нижчої сільськогосподарської школи імені М.С. Іваніни у 1907-1917 рр.⁶⁵

Рік	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917
Усього учнів на початок навчального року (01.09)	23	42	54	56	54	41	65	54	58	62	54*
Вступило в перший клас	23	21	19	19	12	19	29	13	16	38	д.в.
Випуск	-	-	-	5	14	10	5	13	4	5	д.в.

* Дані на 1 січня 1917 р.

У 1907 р. до школи вступило 23 особи, з яких на кінець року залишилося 21⁶⁶. З них 18 успішно завершили перший клас і були переведені до 2 класу, а 3 виключили за пропуски з неповажних причин⁶⁷. 15 вересня 1908 р. до школи вступив 21 учень у віці від 13 до 21 років. Усіх їх було прийнято без іспитів, оскільки заявників було менше, ніж наявних вакансій⁶⁸. На 1 січня 1909 р. – 35 учнів (у двох класах), а на 1.01.1910 – 53 учні. Вибула у 1909 р. до закінчення курсу – 1 особа (у зв'язку зі смертю). Вступило у 1909 р. – 19 осіб. Усі

⁶³ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 56зв.

⁶⁴ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 96.

⁶⁵ ЦДІАК. Ф. 707. Оп. 300. Спр. 254. Арк. 10; ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 5-5зв., 6зв., 19зв., 31-41зв., 72зв.-75, 98зв.-99, 100-зв.-101; Спр. 3. Арк. 1зв.; Спр. 5. Арк. 161-164, 167-168, 173-174; Спр. 15. Арк. 20зв.-22зв., 24зв.-25зв., 27зв.-28, 61зв.-62зв., 64зв.-65.

⁶⁶ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 1зв. Посилання апелює до «Класного журналу» за друге півріччя 1907-08 н.р., тобто містить списки учнів на початок 1908 р.

⁶⁷ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 5-5зв.

⁶⁸ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 6зв.

53 учні були селянами⁶⁹. На 15.08.1910 р. до 1 класу прийнято 19 учнів із 34 заяв⁷⁰. Загальну динаміку учнівського контингенту можна побачити у таблиці 1.

До школи вступали селянські діти, насамперед, із Чоботарки та сіл Ольгопольського повіту. Наприклад, як у 1909 р. усі 53 учні були селянськими дітьми, так і в 1914 р. 54 учні (100%) представляли селянство. За географією учні 1914 р. представляли наступні регіони: Ольгопольський повіт – 44, Балтський – 3, Брацлавський – 2, Вінницький – 2, Гайсинський – 1, Літинський – 2, Ямпольський – 4, інші губернії – 1⁷¹.

Характеризуючи учнівський колектив, треба відмітити, що значна більшість учнів були старанними та здібними. Натомість будучи сільськими дітьми, які активно задіяні батьками у домашньому господарстві, польових роботах тощо, то в особливо патріархальних сім'ях зазначений фактор перешкоджав успішному навчанню й учні часто не відвідували заняття, не встигали по окремих предметах тощо, що й приводило до їх виключення зі школи. Автори «Історії міст і сіл УРСР. Вінницька область» наводять випадок, коли учень першого класу Леонтій Фалаштинський⁷² на запитання завідуючого школою про портрет царя відповів: «Я і не хочу знати, хто це...» (у книзі – «Я не хочу знати, хто це такий!»). Учні називали його «студентом» і розповіли, що Фалаштинський «мутить їх і розповідає, що учні можуть побити вчителя, якщо він їм чимось не подобається»⁷³. Рада школи постановила за цей вчинок, а саме «за неповагу та непошану до особи імператора» виключити Фалаштинського зі школи⁷⁴. Вивчення протоколів педагогічної (шкільної) ради за 1907-1916 рр. свідчить, що це був єдиний випадок такої поведінки і був винятком, а не правилом. До речі, «студента» не лише виключили зі школи, а й педрада прийняла рішення про заборону відновлюватися на навчання у будь-якому іншому навчальному закладі. Довідавшись про це, Л. Фалаштинський з'явився до викладачів школи, слізно вибачався за свій проступок, що призвело до перегляду рішення ради, яка дозволила бешкетнику вступити до іншої школи.

Також у Чоботарській школі у 1912-1914 рр. вчився Яків Качура⁷⁵ (1897-1943) –

⁶⁹ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 161-164, 167-168, 173-174.

⁷⁰ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 19зв.

⁷¹ Отчет по отделу народного образования за 1913 год... С. 36.

⁷² *Фалаштинський Леонтій Д.* у часи національно-визвольних змагань 1917-21 рр. став заступником голови Крижопільського повітового ревкому й у 1919 р. займався мобілізацією до Червоної армії. Л.Д. Фалаштинський та його брат Арсен керували більшовицькими партизанськими, які діяли в денікінському тилу. Під час однієї диверсійної операції у січні 1920 р. брати Фалаштинські потрапили до рук ворога й були страчені. Поховані у селі Голубечому. У Крижополі до сьогодні ім'ям братів Фалаштинських названо одну з вулиць.

⁷³ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 2-2зв.

⁷⁴ Автори «Історії міст і сіл...» від себе додали, що учня вигнали також і за «підбурювання учнів». Хоча в рішенні такого немає. – *Авт. прим.*

⁷⁵ *Качура Яків Дем'янович* (нар. 28 жовтня (9 листопада) 1897, с. Юрківка, Тульчинський район Вінницька область – жовтень 1943, Донецьк) – український письменник. Учасник Першої світової війни. У 1918-1922 рр. учителював. Закінчив 1925 р. Київський інститут народної освіти. Друкувався з 1923 р. Належав до Спілки селянських письменників «Плуг», Всеукраїнської спілки пролетарських письменників. У травні 1942 р. в боях під ст. Лозовою Харківської області потрапив у полон. Загинув у німецькому концтаборі на Донбасі в жовтні 1943 р. Автор творів: оповідання «Дві сили», «Історія одного колективу» (1925), збірки оповідань «Без хліба» (1927), «Похорон» (1929) та ін. У романі «Чад» (1929) висвітлено події Першої світової війни та Української революції 1917-21 рр. Сільським трудівником, донецьким шахтарям і металургам письменник присвятив

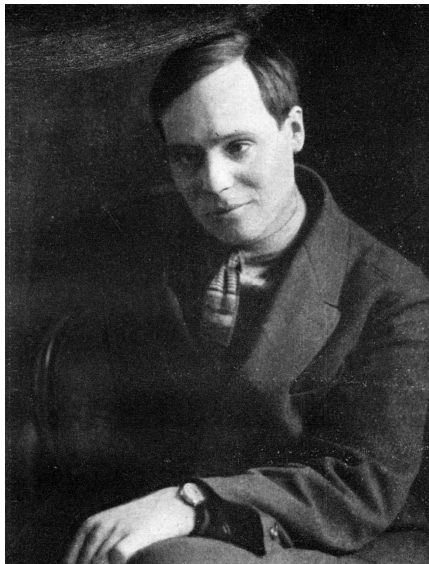

Рис 1. Яків Качура (1920-ті рр.)

майбутній письменник⁷⁶. При цьому слід відмітити, що у другому класі Яків Качура так і не зміг подолати арифметику, йому була призначена «переекзаменовка», яку він так і не подолав і був зі школи виключений за неуспішність, а за «куріння табаку» отримував зауваження з поведінки⁷⁷.

Відносно працевлаштування учнів, то воно було досить успішним. Учні влаштовувалися підмайстрами на заводи як у Подільській, так і в інших губерніях – Херсонській, Полтавській, Київській, до приватних майстерень, ремісничих навчальних закладів спочатку підмайстрами, а згодом і майстрами ремісничих відділень. Так, 5 випускників 1913 р. влаштувалися до майстерень залізниці, приватні майстерні та заводи⁷⁸, а з 5 випускників 1916 р. четверо влаштувалися до військових майстерень, а одного було мобілізовано до діючої армії⁷⁹. Імена чоботарських випускників зустрічаються серед службовців Чоботарської,

Кам'янець-Подільської, Вороновицької, Брацлавської, Ново-Ушицької ремісничих шкіл, особливо у часи швидкоплинності кадрів 1915-1921 рр., коли вимоги до працівників значно впали по відсутності претендентів.

Учительський персонал. Педагогічний колектив школи відповідав рівню нижчих сільськогосподарських шкіл і штатно становив 6-7 осіб: завідувача школою, його помічника, яким, як правило, був майстер-технік столярно-токарного відділення (обоє також викладали предмети), православного законовчителя, викладача російської мови та арифметики, майстра-техніка слюсарно-токарного відділення, 1-2 підмайстрів. З 1912 р. у школі був садівник, але він викладацькою діяльністю не займався, оскільки це було заборонено правилами.

На 1 січня 1910 р. персонал школи складався з 7 осіб: завідувач, викладач Закону Божого, вчитель загальноосвітніх предметів, 2 майстри-техніки (вчителі спеціальних предметів), 2 підмайстра. На 1 січня 1917 р. персонал школи складався з 6 осіб (див. таблицю 2). Загальний огляд відомого авторам викладацького складу (без підмайстрів), наведено у таблиці 3.

Протягом 1909-1911 рр. завідувачі школи – спочатку Г. Карманов, а потім і Г. Кондратьєв намагалися впровадити до штату посаду шкільного фельдшера. Згідно нормативних документів складовою державного річного бюджету школи було 90 руб. на лікарську допомогу учням, яку надавав чоботарський фельдшер Філіп Матвійович Нікітюк, тобто де-факто виконував обов'язки шкільного лікаря. Як Карманов (у 1909 р.), так і

роман «Ольга» (1931). У повісті «Іван Богун» (1940) показав боротьбу українського народу проти польської шляхти. У нарисах періоду Другої світової війни відобразив епізоди фронтового життя в дусі соцреалізму.

⁷⁶ Коношевська Є.С., Поліщук В.Я. Заболотне. Тронько П.Т. (ред.). Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область. Київ: Інститут історії академії наук УРСР, 1972. С. 343.

⁷⁷ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 24зв.-25.

⁷⁸ Отчет по отделу народного образования за 1913 год... С. 36-37.

⁷⁹ ЦДІАК. Ф. 707. Оп. 300. Спр. 254. Арк. 10.

Антоненко (у 1911 р.) постійно піднімали питання перед керівництвом про те, щоб було дозволено призначити Нікітюка за сумісництвом на посаду штатного лікаря з виплатою йому вказаних 90 руб. Натомість позитивного рішення завідувачі так і не отримали.

Таблиця 2.

Особовий склад служителів Чоботарської нижчої сільськогосподарської школи імені М.С. Іваніни на 01.01.1917 р.⁸⁰

ПІБ, віросповідання	Вік	Чин чи звання	Освіта	Посада	Призначення на посаду
Трухін Георгій Володимирович, православний	26	особистий почесний громадянин	В'ятське середнє сільськогосподарсько-технічне училище імені імператора Александра II	завідувач школи	1 липня 1916 р.
Томасевич Ніколай Федорович, православний	54	священник	Подільська духовна семінарія	законо-вчитель	20 грудня 1907 р.
Старинець Гервасій Трофимович, православний	25	майстер	Київське ремісничє училище	майстер-технік по столярному відділенню	1 грудня 1913 р.
Погребнюк Михайло Андрійович, православний	27	народний вчитель	Дедеркальська вчительська семінарія ⁸¹	викладач російської мови та арифметики	21 листопада 1912 р.
Соколовський Василь Феліксович, православний	22	підмайстер	Чоботарська сільськогосподарсько-ремісничя школа імені М.С. Іваніни	слюсарний підмайстер	1913 р.
Гуйван Прокопій Іванович, православний	23	майстер	Чоботарська сільськогосподарсько-ремісничя школа імені М.С. Іваніни	столярний підмайстер	1 вересня 1916 р.

Для характеристики тогочасного повсякдення нижчого персоналу школи можна навести історію столярного підмайстра Івана Григоровича Шестопалова, який працював у Чоботарській школі в 1907-1908 н.р. У 1909 р. він виїхав до Києва, бо мав надію краще прилаштуватись. У Києві підмайстер знайшов роботу на 30 руб. та обід, що було досить мало, оскільки треба було наймати житло і харчуватись (сніданок і вечеря) тощо. У Чоботарці він отримував 25 руб. з повним пансіоном, що було значно краще. Тому у своєму листі жалівся на свою життя завідувачу Г. Карманову та просив знову прийняти на роботу навіть за 20 руб. на місяць: «Прошу я Вас, Георгій Георгійовичу, вибачте мене, що я такий дурень, що я недобре зробив зі службою на яку Ви мене забрали у Чоботарку. Я дуже

⁸⁰ ЦДІАК. Ф. 707. Оп. 300. Спр. 254. Арк. Ззв.-5.

⁸¹ Дедеркальська вчительська семінарія (1893-1915) – учительська семінарія, що була переміщена з Острога (Рівненський район Рівненської області) до с. Великі Дедеркали (Кременецький район Тернопільської області). Під час Великої війни евакуйована до Бахмача (Ніжинський район Чернігівської області).

шкодою, що я втратив шматок хліба через свою дурість... Ви мені дали шматок хліба у Чоботарці – 25 руб. на усьому готовому, що мені було потрібно?.. Мені було дуже добре та легко, прям гуляв... Я потребую дуже місця і навіть згоден на 20 руб. на місяць... Не відмовте у моєму проханні, можливо у Вас десь буде якась служба для мене. Я Вам буду дуже вдячний»⁸². Але ця посада була скасована рішенням шкільної ради від 12 червня 1909 р., оскільки в столярній майстерні допомагали учні старших класів, а підмайстер слюсарно-ковальського відділення отримав, у результаті, підвищену зарплату⁸³.

Отже, можна бачити, що школа мала достатньо фаховий склад учительського контингенту. Натомість спостерігаємо досить значну плінність кадрів серед усіх посад – від завідувача до підмайстра. На нашу думку у дореволюційний час це було пов'язано не стільки з розміром оплати праці, як із сільськими умовами життя. Більшість освічених викладачів намагалися прилаштуватися у міській місцевості, яскравим прикладом чого може слугувати кар'єра першого завідувача Г. Карманова, який залишив Чоботарку заради подібної посади у Кам'янці-Подільському.

Після відкриття 3-го відділення завідувач школи поставив перед вищим керівництвом питання перегляду кількості штатних одиниць. 9 листопада 1911 р. шкільна рада направила прохання інспектору народних училищ Київського учбового округу про збільшення штату школи⁸⁴. Але ніяких змін так і не відбулося і сільськогосподарську компоненту взяв на себе завідувач школи.

Велика війна та Українська революція. З початком Великої війни у школи почалися складні часи. На середину 1915 р. у школі залишилося лише два викладачі – законовчитель Н. Томасевич, який виконував обов'язки завідувача, і вчитель російської мови та арифметики Г. Погребнюк. Жодного фахового викладача не було. Лише в липні 1916 р. було призначено нового завідувача Г.В. Трухіна⁸⁵.

Інфляція, яка захопила фінанси імперії, призвела до подорожчання кормів та утримання школи. Унаслідок цього шкільна рада почала продавати живий інвентар – коней, корів, свиней тощо, які потребували кормів, що постійно зростали в ціні⁸⁶.

Торкнулася школи і мобілізація. Спочатку у середині 1915 р. до майстерень Деміївського снарядного заводу (с. Деміївка у передмісті Києва, сьогодні територія столиці) відправили майстра-техніка столярно-токарного відділення Г. Старинця, а в кінці 1915 р. забрали й учнів старших класів, які працювали як в Деміївці, так і в інших військових майстернях. Таким учням шкільна рада зарахувала роботу за практику та видала атестати на звання підмайстрів без випускних іспитів⁸⁷.

З цього приводу завідувач школи Г. Трухін у своєму звіті за 1916 р. зазначав: «Увесь звітний рік слід визнати за ненормально проведений як за викладанням, так і за практикою. З січня 1916 р. і по 1 серпня занять зовсім не було ні теоретичних, ні практичних, внаслідок вакантності місця завідувача школи, а також відрядження на Деміївський снарядний завод

⁸² ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 179-180.

⁸³ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 9зв.

⁸⁴ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 47-47зв.

⁸⁵ ЦДІАК. Ф. 707. Оп. 258. Спр. 238. 1915 р. Про переміщення завідувача Чоботарською ремісничою школою Іванова та про призначення на його місце Трухіна.

⁸⁶ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 67зв.-68зв., 72зв.-76зв.

⁸⁷ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 80.

Таблиця 3.

Особовий склад служителів Чоботарської нижчої сільськогосподарської школи імені М.С. Іваніни у 1907-1917 рр.⁸⁸

Посада	ПІБ	Час служби	Примітки
Завідувач школою	Карманов Георгій Георгійович	20.12.1907-31.12.1910	Перейшов на роботу до Кам.-Подільської ремісничої школи
	Кондратьєв Г.	07.1911-11.1912	
	Іванов Євген	09.1913-08.1915	
	Трухін Георгій Володимирович	01.07.1916-1917	
	Хрисаченко К.	1918-1920/21 (?)	
Виконувач обов'язки завідувача школою	Антоненко Іван Петрович	01.1911-06.1911; 12.1912-08.1913	
	Томасевич Ніколай Федорович	08.1915-06.1916	
Законовчитель	Томасевич Ніколай Федорович	20.12.1907-1917	священник Чоботарської церкви
Викладач російської мови та арифметики	Шмерига Олексій	20.12.1907-07.1908	
	Матяш Іван Михайлович	09.1908-10.1910	
	Скакодуб Н.	12.1910-07.1912	
	Погребнюк Михайло Андрійович	21.11.1912-1917	
	Гезима Гаврило Андрійович	1919-09.1919	
	Цимбал Андрій М.	10.1919-12.1919	Перейшов з посади учителя Чоботарської вищої початкової школи. У грудні 1919 р. призвали до українського війська.
Майстер-технік столярно-токарного відділення, заступник завідувача	Антоненко Іван Петрович	1908-11.1913	
	Старинець Гервасій Трохимович	01.12.1913-1920(21)	
	Гуйван Прокопій Іванович	01.09.1916-1917(?)	підмайстер (майстер) столярної майстерні, випускник школи
	Єлісєєв(?) С.А.	1918(19)-09.1919	майстер столярної майстерні
	Кравець Іван	1919	підмайстер (майстер) столярної майстерні, випускник школи
Майстер-технік слюсарно-токаряського відділення	Татаренко Степан Амосович	1909-1910	слюсарний підмайстер, в.о. майстра (у 1910 р.)
	Шляхов Олександр	06.1911-07.1912	
	Лосєв Михайло І.	09.1912-06.1914	
	Соколовський Василь Феліксівич	1913-1919	підмайстер (майстер) слюсарної майстерні, випускник школи
	Паламарчук Григорій Андрійович	1919-09.1919	майстер слюсарної майстерні
	Цирша Юрій Антонович	09.1919-10.1919	
Майстер ковальської справи	Лозовський (?)	1919-09.1919(20)	
	Прим.: підпис був нерозбірливий Коваль Степан	10.1919-1919(20)	
Майстер сільського господарства	Жванецький Михайло Павлович	1918-1919(20)	
Фельдшер по вільному найму	Михайлік Степан Данилович	01.10.1919-1919(20)	

⁸⁸ ЦДІАК. Ф. 707. Оп. 258. Спр. 238. 1915 р.; Оп. 300. Спр. 254; ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 1, 15, 20.

майстрів і підмайстрів. Заняття з 1 вересня 1916 р. виправилися, бо прийшов новопризначений завідувач школою, а також залишалися на місці вчитель загальноосвітніх предметів і законовчитель... Майстер-столяр, слюсарний і столярний підмайстри були у відрядженні на Деміївському снарядному заводі, а також учні 3 класу (16 чоловік) і тільки 1 вересня довелося знайти для школи підмайстра столярного, замість Алексеева, що пішов.

Зважаючи на перерву занять, другий клас у числі 7 осіб весь залишений на повторний курс, а також і 3 клас – 16 осіб. Занять з 3 класом у звітному році зовсім не було...»⁸⁹.

Протягом 1917-1920 рр. школа намагалася працювати у звичному режимі, фактично вишукуючи засоби для виживання. Галопуюча інфляція та значні перебої у державному фінансуванні, які були пов'язані із частою зміною влади, негативно відображалися на організації навчання. Продовжувалися мобілізаційні заходи (йшли учні до різних армій і добровольцями). У 1919 р. Департамент професійної освіти Міністерства народної освіти УНР навіть дозволило видати учням, які пішли до української армії, достроково атестати про закінчення школи (оскільки для цього потрібно було позитивне рішення педагогічної ради, то явно потрібно було мати позитивні оцінки та пройти не менше трьох класів, тобто увесь теоретичний курс)⁹⁰.

Відбулися певні зміни у навчальному процесі. Було скасовано викладання Закону Божого, у 1918-19 рр. було дозволено «замість московської мови збільшити в 1 класі геометрію та технологію дерева на 1 годину і в 2 класі – арифметику та геометрію»⁹¹.

Про перебої у фінансуванні яскраво показує лист Департаменту професійної освіти від 28 березня 1919 р., яким повідомлялося про виділення коштів на утримання школи за друге півріччя 1918 р. у розмірі 59 015 грн. 84 шаги на утримання особистого складу школи по штатам 14 січня 1919 р. і 9 500 грн. на господарські видатки школи. При цьому лист було отримано лише 29 квітня (тобто через місяць)⁹², а отримання коштів мабуть відбулося ще пізніше, адже у квітні 1919 р. на Поділлі вже хазайнували більшовики. Окрім того, уряд УНР 14 січня 1919 р. скасував виплату відсотків на дорожнечу (тобто інфляційну правку), яка була введена імперськими законами у 1915-17 рр. Скасування відбулося заднім числом, тобто відсоток не нараховувався на видатки, які скарбниця мусила здійснити з 1 червня 1918 р.⁹³

Загальна інституційна розруха призводила до того, що учні намагалися завершити навчання у будь-якому навчальному закладі відповідного профілю. Про це яскраво свідчить лист завідувача Кам'янець-Подільської ремісничої школи Г. Карманова (колишнього завідувача Чоботарської школи, який перейшов у свій час до Кам'янця-Подільського) від 28 лютого 1919 р. до чоботарського колеги з проханням надіслати реєстр учнів, які проходили 4й клас, з відміткою тих предметів, які вони проходили, примітки про успіхи та поведінку. При цьому «відповідь прошу дати негайно, позаяк ті самі учні прохають мене видати їм свідоцтва про скінчення школи»⁹⁴.

⁸⁹ ЦДІАК. Ф. 707. Оп. 300. Спр. 254. Арк. 9-10.

⁹⁰ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 13.

⁹¹ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 84.

⁹² ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 28.

⁹³ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 26.

⁹⁴ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 15.

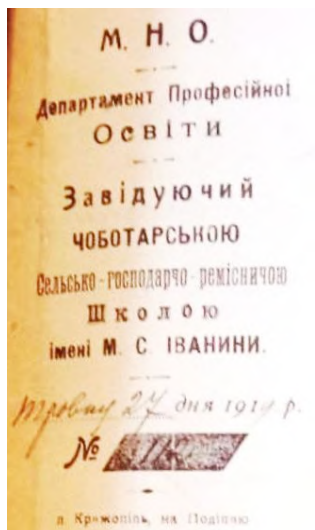

Рис. 2. Кутовий штамп школи часів другої УНР (1919 р.)

Рис. 3. Оновлена печатка школи часів гетьманату та другої УНР (1918-1920 рр.)

Напис на печатці: «Чоботарська сільсько-господарча ремісничка школа. М.Н.О.»

Протягом квітня-липня 1919 р. більшовики намагалися «реформувати» основи освіти на Поділлі. Ключовими моментами, які спостерігаються за документами цього часу, була зміна місця та ролі педагогічної ради школи, що повинна була представляти усіх учасників педагогічного процесу – викладачів-учителів, службовців, учнів старших класів. Впроваджувалася повна секуляризація освітнього процесу. Чоботарська школа відчула «советизацію» у вигляді реквізиції Другим «Советським» Бессарабським полком пари шкільних коней⁹⁵.

Повернення влади УНР у серпні 1919 р. не покращило загальної ситуації. У вересні школу почали залишати спеціалісти ремісничих відділень – майстри та підмайстри. Практично одночасно, можливо за спільної домовленості, заяви на звільнення написали: підмайстер столярної майстерні Іван Кравець, майстер слюсарної справи Григорій Паламарчук, майстер ковальської справи Лозовський, майстер столярної майстерні С.А. Єлісєєв (?) (підпис нерозбірливий), вчитель загальноосвітніх предметів Гаврило Гезима⁹⁶. Причина чітко спостерігається у заяві С. Єлісєєва: «посаду залишаю виключно через те, що за таку платню, яку я отримую в біжучий час, существовати не можна»⁹⁷.

Такий масовий відплив кадрів змусив завідувача школою шукати швидкого виходу. Так, підмайстру І. Кравцю була запропонована більш оплачувана посада майстра столярної майстерні, на яку він погодився⁹⁸. Випускник школи 1917 р. Грицько Дудник написав заяву на посаду підмайстра слюсарно-ковальського відділення, але вже через два тижня посада знову була вакантною оскільки підмайстра було мобілізовано до української армії⁹⁹.

⁹⁵ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 85-86.

⁹⁶ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 58, 60-64.

⁹⁷ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 62.

⁹⁸ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 63.

⁹⁹ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 66, 69.

Шукала вихід і держава, розробляючи нові штати, за якими учителям і майстрам планувалося збільшити платню у розмірі 200-300%. Як повідомлялося: «штати виробляються і будуть розглянуті в спішному порядку»¹⁰⁰.

Уряд другої УНР намагався широко залучити ремісничі навчальні заклади до вирішення потреб ключових галузей економіки. 1 жовтня 1919 р. технічні та ремісничі навчальні заклади отримали обіжник, який пропонував їх очільникам висловити пропозиції щодо залучення до виконання майстернями військових замовлень для української армії¹⁰¹. Наступний обіжник від 21 жовтня згадав про руйнівний стан аграрної сфери і просили управителів ремісничих шкіл, відділів і класів «звернути найпильнішу увагу на задоволення потреб хліборобського населення в ремонті речей сільськогосподарського реманенту, а по можливості і на організацію виробництва більш простих хліборобських машин і приладів»¹⁰².

З новим приходом більшовиків Чоботарська школа змогла зберегти професійний напрямок підготовки дітей. У 1922 р. на її базі було організовано агротехнічну школу імені Карла Лібкнехта. Навесні наступного року сільська земельна комісія виділила агрошколі 33 га землі, а влітку КНС передав школі садиби попа і дяка, будинок волосного правління й інші будови. На той час у ній працювали 14 викладачів¹⁰³. Сучасним спадкоємцем Чоботарської нижчої сільськогосподарської ремісничої школи імені М.С. Іваніни є Заболотненське вище професійне училище № 31 імені Д.К. Заболотного.

Висновки. Чоботарська нижча сільськогосподарсько-реміснича школа імені М.С. Іваніни є яскравим прикладом громадсько-приватної ініціативи, яка була характерна для дорадянської історії освіти на українських землях. Саме селянство, яке прагнуло дати дітям не лише загальну освіту, а й професійні навички, які б розширили конкурентні можливості прилаштування у тогочасній економіці, виступило ініціатором відкриття досліджуваного навчального закладу. При цьому ключову роль у цільовому фінансуванні (будівництво основної будівлі школи) здійснив заможний селянин Чоботарки Максим Степанович Іваніна. Зазначену ініціативу підтримав місцевий поміщик Бржозовський, сільська громада, Ольгопільське повітове та Подільське губернське земство.

Розвиток школи відзначився значною позитивною динамікою як у розбудові матеріальної складової – побудова головного корпусу, набуття ремісничого устаткування, так і в отриманні певної популярності серед сільської молоді Подільської губернії. І якщо у перші роки існування школи вона інколи навіть недобирала необхідну кількість вступників, то у подальшому все ж досягла непоганих результатів у наборі. У той же час треба відмітити, що з різних причин учні не витримували навантаження і залишали школу, що приводило до досить низьких показників у випуску – набираючи зо два десятки учнів, школа випускала у середньому лише половину, а то й менше.

Важкі сільські умови життя не сприяли й сталості учительського контингенту. Більшість викладачів не затримувалися надовго у сільській місцевості, намагаючись вивратися до міських навчальних закладів. Плинність кадрів не сприяла якості навчання,

¹⁰⁰ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 81.

¹⁰¹ ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 80.

¹⁰² ДАВО. Ф. 338. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 91.

¹⁰³ Коношевська Є.С., Поліщук В.Я. Заболотне... С. 345.

приводила до взаємозамін і перевантаження наявних викладачів. Важкі умови революційної дійсності привели до того, що викладачі не затримувалися на місці навіть на рік.

Чоботарську школу можна цілком назвати селянською школою Поділля, оскільки 99% її учнів були представниками сільської місцевості Подільської губернії. Натомість, на відміну від аграрних навчальних закладів Департаменту землеробства, де аграрна направленість була основною, Чоботарська школа була, насамперед, ремісничою, а сільськогосподарська компонента, яка була впроваджена у навчання лише з 1911 р. з відкриттям третього – сільськогосподарського відділення, знаходилася на задньому плані. Негативним фактором для її розбудови став початок Першої світової війни, адже держава почала потребувати, в першу чергу, ремісників для майстерень військового відомства.

У підсумку можна зазначити, що не дивлячись на усі негаразди, Чоботарського багатопрофільна школа змогла розбудуватися, витримати випробування часом і зберегти свій професійний напрямок до сьогодні, готуючи фахівців для економіки подільського краю. Адже сільськогосподарська освіта в Україні є ключовим чинником у забезпеченні сталого розвитку сільських територій, підвищенні конкурентоспроможності агросектору та адаптації до сучасних викликів.

Фінансування. Стаття підготовлена за результатами фундаментального дослідження «Соціокультурний простір України другої половини XIX – першої третини XX ст.: селянський світ» (номер державної реєстрації: 0123U101600) за підтримки Міністерства освіти і науки України.

Oleksandr Trygub, Yurii Stepanchuk

Chobotarka agricultural craft school: the unknown history pages of agricultural education (1907–1921)

Abstract: The history of vocational education in Podillia region remains among the little-studied problems of historical science. That is why the authors set the goal of revealing, on the basis of archival documents, the formation and pre-Soviet development of the Chebotar Lower Agricultural Craft School named after M.S. Ivanina (the village of Chebotarka, now the village of Zabolotne), which has not yet found its proper coverage.

The Chebotarka craft school was opened in 1907 as a result of the initiative of the local peasantry, who wanted to provide children with a free education with a vocational focus. The key role in its opening and initial financing belonged to the wealthy peasant Maxim Stepanovich Ivanina. The official opening of the school took place on December 20, 1907. The school was financed by the state, gubernia's and povit's zemstvos, and local peasant's society. The school had three departments: carpentry and turning, metalsmithing and blacksmithing and agriculture. At the same time, the agricultural profile appeared only in 1911 and was of secondary importance, that is, the school was primarily a craft school. The duration of study for pupils was four years. All pupils studied in the same class, and the distribution by profession took place in grades 2-3.

Despite the positive dynamics of its development – the construction of its own building, the rapid replenishment of workshops with equipment and the library with literature, the

school also had some disadvantages. Thus, the school was characterized by the transience of teachers and employees and the instability of the student population. If the fact that students leave is easy to explain – family circumstances, academic failure, etc., then the rapid change of teachers is explained by the difficult living conditions in rural areas and the desire of teachers to find a place in towns and cities.

Despite all the difficulties of the First World War and the Ukrainian Revolution, the Soviet-Polish War and post-war devastation, the educational institution managed to survive and today it trains specialists for the economy of the Podillia region.

Funding. The study was prepared based on the results of fundamental research “The Socio-cultural Space of Ukraine in the Second Half of the Nineteenth – First Third of the Twentieth Century: the Peasant-centric Dimension” (state registration number: 0123U101600) with the support of the Ministry of Education and Science of Ukraine.

Keywords: agricultural education, craft education, Podillia hubernia, Olhopol povit, Chobotarka (Zabolotne), rural school, craft school, peasant's education, vocational education